

Anneli Eteläpelto, Tuula Heiskanen & Kaija Collin

Vallan ja toimijuuden monisäikeisyys

Aikuisuuden ja aikuiskasvatuksen kentillä ihmisiltä vaaditaan yhä enemmän aktiivista toimijuutta (engl. *agency*) riippumatta siitä, onko kyse elinikäisestä oppimisesta, työstä, koulutuksesta, kuluttamisesta, vapaa-ajasta tai perhe-elämästä ja kansalaisuudesta. Nuorilta ja aikuisilta odotetaan toimijuutta, joka merkitsee kestäviä valintoja yksilöllisestä koulutus- ja työurasta, vaikka työelämässä on jatkuvia ja ennakoimattomia muutoksia sekä pätkätöitä ja osa-aikaisia työsuhteita. Tehtyjen valintojen sekä tarjolla olevien mahdollisuuksien pohjalta yksilön tulisi rakentaa omaa elämänsäkaartaan mielekkäästi työn, perhe-elämän, koulutuksen ja elinikäisen oppimisen vaateiden ristikkäispainneissa. Aktiivisen kansalaisuuden ihanne edellyttää sosiaalista osallistumista ja siihen kuuluvaa toimijuutta suhteessa yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen, johon nähden moni kokee turhautumista ja voimattomuutta. Nykyisin myös terveyden ja hyvinvoinnin ylläpitäminen sysää toimijuutta ja siihen sisältyvää yksilöllistä vastuuta terveellisistä elämäntavoista yhä enemmän kansalaiselle itselleen. Näyttääkin siltä, että yksilöllisestä toimijuudesta ja siihen liittyvästä elämänhallinnasta on tullut aikuisuuteen kuuluva keskeinen ja välttämätön hyve.

Yksilön aktiivinen toimijuus näyttäytyy tavoiteltavana hyveenä myös viranomaisten puheessa. Euroopan unionin koulutuspolitiikan asiakirjoissa elinikäisen oppimisen avaintaidoiksi määritellään aloitekyky ja yrittäjäjys. Tavoiteltavana pidetään myös luovuutta, kriittistä ajattelua, ongelmanratkaisua, riskinarviointia, päätöksentekoa ja tunteiden raken-

tavaa hallintaa. Lisäksi elinikäiseltä oppijalta odotetaan jatkuvaa aktiivista halua oppia uutta (Lempiäinen 2009). Työelämää koskevassa ajankohtaisessa puheessa korostetaan hyvin samansuuntaisesti, että työssä vaaditaan aloitteellisuutta, luovuutta, halua kehittää työkäytäntöjä ja jatkuvaa työssä oppimista. Lisäksi vaaditaan oman ammatillisen identiteetin aktiivista muokkaamista työn ja työorganisaatioiden muutoksen ja työurien katkosten seurauksena. Näyttääkin siltä, että ihmisiltä edellytetään yhä enemmän toimijuutta sekä koulutuksessa että työssä.

Viranomaisten puheessa toimijuus ymmärretään avuttomuuden vastakohtana silloin, kun se rinnastetaan elämäntapaan. Avuttomuus puolestaan on ymmärretty joko opittuna tai esimerkiksi työn, terveyden ja hyvinvoinnin puutteesta johtuvana. Toimijuudesta puhutaan elämäntapaan erityisesti sellaisten ryhmien kohdalla, joille oman elämän hallinta ei ole itsestään selvää. Alkoholi- ja huumeriippuvaisten, vammaisten, syrjäytymisvaarassa olevien nuorten ja työelämän ulkopuolelle pysyvästi joutuneiden ryhmien kohdalla on otettu käyttöön juuri toimijuuden käsite.

Toimijuudesta on tähän mennessä keskusteltu enemmän lapsuudessa (Satka & Moilanen 2004) ja vanhuudessa (Jyrämä 2008; Wray 2004) kuin aikuisuudessa. Ehkä aikuisten toimijuutta on pidetty itsestään selvänä tai ainakin enemmän itsestään selvänä kuin lapsilla ja vanhukilla. Myös erilaisten vähemmistöjen tai perinteisesti rajoitettua toimijuutta omaavien aikuisryhmien, kuten naisten, maahanmuuttajien, sukupuolisten vähemmistöjen tai vammaisten toimijuutta on pohdittu runsaasti – tai pikemminkin sen puutetta. Aikuiskasvatuksen ja koulutuksen piirissä on myös kehitetty erilaisia ohjauksen ja kuntoutuksen muotoja, joilla ihmisten toimijuutta on pyritty lisäämään ja vahvistamaan.

Toistaiseksi toimijuudesta on kuitenkin keskusteltu ja sitä on tutkittu aikuiskasvatuksen piirissä hämmästyttävän vähän verrattuna siihen, miten vahvasti toimijuus on nykyisin esillä aikuiskoulutuksen ja -kasvatuksen käytännöissä. Toimijuutta on tutkittu meillä enemmän peruskoulutuksessa (esim. Gordon 2008; Ojala, Palmu & Saarinen 2009) kuin aikuiskasvatuksessa ja -koulutuksessa (vrt. Ecclestone 2007). Käsillä oleva aikuiskasvatuksen vuosikirja avaakin näin uuden lehden toimi-

juudesta käytävään keskusteluun ja sen tutkimiseen aikuiskasvatuksessa. Tällöin kysymys toimijuudesta saa uudenlaisia sisältöjä, jotka nousevat aikuisuuden ja aikuiskasvatuksen ajankohtaisista haasteista. Tämän kirjan toimitustyössä on ollut alusta lähtien esillä kysymys siitä, millaisia haasteita, dilemmoja ja mahdollisia uusia avauksia toimijuuden käsite tuo esille, kun sitä tarkastellaan aikuisuuden ja aikuiskasvatuksen kentillä.

Kun toimijuutta lähdetään tarkastelemaan, on aluksi syytä kysyä, mistä siinä on kyse. Onko kaikenlainen omaehtoinen ja itsenäinen toiminta tai jokapäiväisten valintojen tekeminen toimijuutta? Vai onko toimijuudesta kyse vain silloin, kun tuotetaan uusia ja luovia aloitteita tai pannaan liikkeelle uutta muutosta? Entä edellyttääkö toimijuus aina tietoista valintaa tai päätöksentekoa, vai voidaanko toimijuudesta puhua myös silloin, kun ihminen ajautuu ilman tietoista valintaa tiettyihin tekoihin tai toimintaan, jossa hän kokee olevansa olosuhteiden passiivinen uhri? Onko toimijuuden harjoittaja ensisijaisesti yksilö vai voidaanko myös yhteisö, kollektiivi tai yhteiskunta nähdä toimijana? Onko toimijuus aina tavoitteellista ja päämäärähakuista, vai voiko toimijuus näyttäytyä myös sopeutumisenä tilanteeseen ja alistumisena kohtaloon? Entä onko yksilön kokemus toimijuuden tunto riittävä määre toimijuudelle vai edellyttääkö toimijuuden toteutuminen myös sosiaalisten käytäntöjen ja olosuhteiden muutosta? Toimijuus itsessään on abstrakti ja moniulotteinen käsite, joten siitä puhuttaessa on syytä aina määritellä, mitä sillä kulloinkin tarkoitetaan. Muutoin on vaarana, että käsitteen erityinen merkitys hämärtyy ja liudentuu kattamaan kaiken inhimillisen toiminnan.

Jos puhe toimijuudesta jää todellisuudesta irralliseksi abstraktioksi, vaarana on, että toimijuus pelkistyy näennäisiä valintoja ja niiden vapautta ihannoivaksi näennäistoimijuudeksi. Tällainen näennäistoimijuus ilmenee uusliberalistisen ajattelun mukaisena markkinahenkisenä mainospuheena, joka korostaa yksilöiden mahdollisuuksia ja valintoja ja jossa unohdetaan tietoisesti yksilöiden todellisuudessa vallitsevat toiminnan rajoitteet tai valintojen realistiset edellytykset. Mainospuheessa iskulauseina toistuvat *Choice is yours* tai *It's your choice* -tyyppiset sloganit, jotka ihannoivat yksilön vapautta ja omaehtoisia

valintoja. Ne perustuvat ihmiskuvaan, jonka mukaan kuluttajat yrittään saada uskomaan, että valitessaan juuri tämän mainonnan kohteena olevan tuotteen, he samalla tekevät itsenäisen ja omaehtoisen valinnan, jolla he erottautuvat muista ja ilmentävät itseään yksilöinä. Mainostoimistot eivät ole päätyneet varmaankaan sattumalta tämäntyyppisiin iskulauseisiin; pikemminkin niiden voi olettaa perustuvan asennemittauksiin ja näin heijastavan kuluttajien vallitsevia ihanteita.

Ongelmana tällaisessa valintoja ja mahdollisuuksia korostavassa uusliberalistisessa ihmiskuvassa on kuitenkin se, että korostaessaan yksilöiden valintoja ja mahdollisuuksia se samalla paikantaa valintoihin liittyvät ongelmat yksilöiden kapasiteetteihin (Gordon 2008). Oikeat ja väärät valinnat perustuvat tällöin yksilöiden kykyihin ja taitoihin tehdä valintoja. Samalla myös valintojen seuraukset jäävät yksilöiden kontollee. Todellisuudessa ihminen ei kuitenkaan tee valintoihin tyhjiössä, vaan ihmisten usein tiedostamattomat sosiaaliset, taloudelliset, kulttuuriset ja aineelliset edellytykset määrittävät vahvasti heidän valintoihin sekä rajoittavat mahdollisuuksia ja valinnanvapautta.

Puhe toimijuudesta jää siis ainakin aikuiskasvatuksen kannalta abstraktiksi, elleimme samalla kysyä, mitä toimijuus käytännössä kulloinkin tarkoittaa, mitä se edellyttää, mikä sitä rajoittaa ja miten sitä voidaan edistää. Katse kääntyy toimijuuden ehtoihin erityisesti silloin, kun toimijuus on puutteellista, rikkoutunutta tai rajoittunutta. Tällöin on syytä kysyä, mitkä tekijät työssä, koulutuksessa ja yleisemmin yhteiskunnassa tai yksilöiden kapasiteeteissa edistävät toimijuutta ja siihen liittyvää ihmisten elämäntilannetta. Entä mitkä yhteiskunnalliset, aineelliset, taloudelliset, sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät rajoittavat tai estävät toimijuutta? Tässä kirjassa toimijuuden ehtoja ja rajoituksia tarkastellaan aikuisten keskeisillä elämäntilanteilla, työssä ja koulutuksessa. Huomiota kiinnitetään myös siihen, millaiset yksilölliset, kollektiiviset ja yhteiskunnalliset toimet voisivat edistää toimijuutta.

Vastaukset kysymyksiin toimijuuden resursseista ja rajoitteista vaihtelevat toimijuuden määrittelyn ja toimijuuden kohteen mukaan. Eri käsityksille toimijuudesta on kuitenkin yhteistä se, että niissä toimijuus liitetään aina jollakin tapaa valtaan ja voimaan. Toimijuus ei ole mahdollista, ellei toimijalla ole valtaa ja voimaa vaikuttaa asioihin, tehdä

valintoja ja päätöksiä sekä saada aikaan jotakin. Valta ja voima ilmenevät tällöin toimijuuden resurssina ja toimijan kapasiteetteina. Tällaisina voidaan pitää vaikka henkilön osaamista, tietoa ja sosiaalisia verkostoja, jotka antavat hänelle vaikutusvaltaa ja mahdollisuuden nähdä itsensä toimijana. Foucault (1980) rinnasti varhaisissa teksteissään vallan yksilöiden osaamiseen, voimaan ja kykenevyyteen, joka mahdollistaa sekä subjektin toiminnan että itse subjektiksi tulon. Toimijuus yksilöiden kapasiteettina itsenäiseen harkintaan ja autonomiaan nähtiin keskeisenä myös valistuksen kasvatustajatteluissa. Ajatuksena oli, että kasvatuksella voidaan vahvistaa ihmisten järjestelmällistä kapasiteettia, joka edistää heidän kykyään harjoittaa itsenäistä ajattelua; tämä nähtiin perustana ihmisen autonomialle ja toimijuudelle.

Aikuiskasvatuksen piirissä toimijuus on ymmärretty yksilöiden kapasiteettina tehdä päätöksiä ja toteuttaa niitä, jolloin siihen on sisällytynyt enemmän tai vähemmän oletuksia vaikutuksesta, voimasta ja valtaasta (Gordon 2008). Valta ja valtautuminen on nähty sekä toimijuuden resurssina että sen tavoitteena. Mezirovin aikuisten oppimista koskeva teoria piti oppimista yksilöllisen valtautumisen ja emansipatorisen voimaantumisen lähteenä. Freireläinen sorrettujen pedagogiikka puolestaan korosti yhteiskunnallista valtautumista, jonka myötä voidaan ryhtyä yhteisölliseen kamppailuun elinehtojen parantamiseksi.

Myös modernin ja jälkimodernin sosiologit Bauman, Beck ja Giddens ovat korostaneet vallan ja toimijuuden yhteenkietoutumista ja niiden vastavuoroista suhdetta, jossa yksilöiden on tultava toimijoiksi oman minänsä refleksiivisessä projektissa. Jälkimodernissa epävarmuus on entisestään lisääntynyt, joten minän hallinta ja identiteetin muokkaus vaativat lisääntyvää toimijuutta, joka merkitsee itsen hallintavaltaa. Toimijuuden ja vallan välisten suhteiden tarkastelu onkin laajentunut ja monipuolistunut sitä mukaa, kun vallan käsite on saanut uusia merkityksiä. Erityisesti Foucaultin pohjalta tehdyssä tutkimuksessa kiinnostus on laajentunut makrotason rakennevallasta myös mikrotason intiimeissä vuorovaikutussuhteissa esiintyvään ja rakentuvaan valtaan, jota ei voida palauttaa makrotason rakenteisiin tai institutionaaliseen valtaan.

Vallan ja toimijuuden tiivis suhde näyttäytyy erityisen selkeänä, kun tarkastellaan yksilöiden toimijuutta rajoittavia tekijöitä. Valta näyttäytyy tällöin rajoitteena, jota yhteiskunnalliset vallankäyttäjät, instituutiot ja kulttuuriset normit tai lähiyhteisöt ylläpitävät ja harjoittavat sekä rajoittavat yksilöiden autonomiaa ja toimijuutta. Toimijuus ja valta ovatkin erottamattomia, ja ne kietoutuvat toisiinsa monella tavalla. Siksi niitä onkin syytä tarkastella yhteydessä toisiinsa.

Tässä kirjassa erilaiset toimijuuden ja vallan muodot nähdään yhtäältä resursseina ja toisaalta rajoitteina toinen toisilleen. Lähtökohtaisesti oletamme, että toimijuudella ja vallalla on aina yhteys toisiinsa. Anthony Giddensin (1984, 9, 14–15) sanoin: ”se, että ihmisellä on kyky saada aikaan vaikutus olemassa olevaan asiantilaan, merkitsee sitä, että hän käyttää jonkinlaista valtaa”. Tämä ilmaus tuo esille sen, että valta on toimijuudelle tarpeellinen resurssi. Toisaalta valta asettaa myös rajoja, sillä yksilöt, organisaatiot ja kollektiivit ovat toimissaan jonkinlaisen vallan alaisia. Seuraavassa vallan moniulotteisuutta tarkastellaan kuvaamalla vallan erilaisia muotoja ja määritelmiä.

Valta mahdollistaa ja rajaa

Valta on monitahoinen ilmiö. Useat vallasta kirjoittaneet teoreetikot aloittavat tekstinsä kertomalla vaikeudesta saada kokonaisvaltainen teoreettinen ote vallasta. Esimerkkinä heistä on organisaatioteoreetikko Henry Minzberg, joka toteaa pitkään kypsyttämänsä kirjan *Power in and around organizations* esipuheessa, että ”valta on arvoituksellinen ja vaikeasti tavoitettava ilmiö. Kun luulet saaneesi siitä kiinni, et voi olla varma, etteikö se lipeä pois”(1983, xiv). Vallan moniulotteisuudesta johtuen ei ole olemassa yhtä kaiken kattavaa vallan käsitettä, vaan erilaisia käsitteitä, jotka ohjaavat huomion tiettyihin valtaan kytkeytyviin näkökohtiin ja ilmenemismuotoihin (esim. Clegg 1989). Vallan näkökulmasta tehdyt analyysit käsittelevät muun muassa vallan muotoja, vallan resursseja, vallan paikkoja ja vallan omaajia vaihdellen yksilöistä kollektiiveihin, organisaatioihin ja instituutioihin.

Yksi valtakäsitteitä erotteleva piirre tulee esille englanninkielisestä

sanaparista *power over* ja *power to*. Suomen kielessä ei ole vastaavaa yhdellä sanalla tiivistettävää ilmaisua kyseisten sanojen kuvaamille asiantiloille. *Power over* viittaa suhteeseen, jossa yhdellä osapuolella on käskyvalta tai kontrollimahdollisuus toiseen osapuoleen. Robert Dahlin (1957, 202–203) määritelmä ”A:lla on valta B:hen nähden siinä määrin kuin hän saa B:n tekemään jotakin, mitä B ei muuten tekisi” viittaa *power over* suhteeseen. *Power to* viittaa kykyyn saada aikaan jokin asiantila. Tällöin valta näyttäytyy resurssina, jolla voidaan aikaansaada esimerkiksi sosiaalista tai kasvatuksellista hyvää. Sanaparin jatkeeksi on suhteellisen tuoreissa keskusteluissa nostettu vielä kolmas käsiteluoikka: *power with*. Sitä on käytetty erityisesti feministisissä analyyseissa viittamaan kollektiiviseen kyvykkyyteen vaikuttaa asioiden tiloihin ja valtaistumisen ehtoihin (esim. Allen 2005).

Bertrand Russell, jonka *Power*-teos ilmestyi vuonna 1938, on määrittellyt vallan aiottujen vaikutusten tuottamiseksi (Russell 2004, 23). Määritelmä sisällyttää itseensä sekä *power over* - että *power to* -tilanteet. Russellin oman määrittelyn mukaan se pitää sisällään sekä yksilöiden että organisaatioiden vallan. Määritelmä sulkee sisäänsä toiminnassa toteutuvan ja havainnoitavan vallan. Sen sijaan se jättää ulkopuolelle potentiaalisen vallankäytön, jonka myöhemmät teoreetikot ovat katsoneet tarpeelliseksi sisällyttää valtakäsitteeseen. Vallankäytön potentiaalinen huomioiminen on ratkaistu muun muassa sisällyttämällä mukaan termi kyvykkyys. Esimerkiksi Dennis Wrong määrittelee vallan joidenkin henkilöiden kyvykkyudeksi tuottaa aiottuja ja ennakoitavia vaikutuksia toisiin henkilöihin nähden (Wrong 1980, 2).

Vallan muodot ovat moninaiset. Yleisessä puheessa jotkut vallan muodot tunnustetaan itsestään selvästi vallankäyttötilanteiksi, kun taas toiset jäävät tunnistamatta. On esimerkiksi helppo hahmottaa vallankäyttö tilanteesta, jossa joku antaa toisille käskyjä asemansa antamalla oikeudella. Vaikeammin luokitettavissa on tilanne, jossa henkilö A saa henkilön B toimimaan tahtonsa mukaisesti vakuutteluiden ja argumenttien avulla.

Wrong (1980) käsittelee vallan muotoina voimankäyttöä, manipulointia, suostuttelua, pakottamista, auktoriteetin eri lajeja sekä edellä mainittujen yhdistelmiä. Petri Ylikoski (2000) tähdentää, että Wrongin

mainitsemat vallan muodot eroavat toisistaan sen perusteella, miksi kohde toimii vallankäyttäjän tahdon mukaisesti. Vallan muotoja on tutkijoiden teksteissä eroteltu monin eri tavoin. Yksi keskeinen erottelu koskee sitä, mikä sija niissä on vallankäyttäjän tahdon kommunikoinnilla kohteelle. Vallankäyttäjän tahdon kommunikointi on keskeistä auktoriteetin eri muodoissa, olipa kyse legitiimistä auktoriteetista, jossa auktoriteetilla on oikeus antaa käskyjä ja toisilla velvollisuus totella, asiantuntijuuteen pohjautuvasta auktoriteetista tai henkilökohtaisiin ominaisuuksiin pohjautuvasta auktoriteetista. Voimankäytössä ja manipuloinnissa tahdon kommunikointi on sen sijaan merkityksetöntä. Auktoriteettivallan käytössä toimijuuden ja vallan kietoutuminen näyttyykin selkeästi: oman ja kollektiivin tahdon kommunikointi edellyttää toimijalta kapasiteettia, joka merkitsee taitoa ilmaista itseään siten, että tulee ymmärretyksi.

Valtasuhde edellyttää, että valtaa käyttävällä on resurssit, joita tarvitaan aiottujen vaikutusten tuottamiseksi. Valta voi perustua esimerkiksi vallankäyttäjän aseman tarjoamiin resursseihin tai henkilön yksilöllisiin ominaisuuksiin. Arkiymmärryksen mukaan omaisuus, yhteiskunnallinen asema, asema organisaatiossa, fyysinen voima ja tieto voivat antaa ihmiselle valtaa joko laaja-alaisesti tai tietyissä tilanteissa. Valtaa käsittelevien tutkijoiden teksteissä mainitaan näiden lisäksi muun muassa asiantuntijuus, tekninen pätevyys, kyky määritellä tilanteita ja merkityksiä, kyky ajaa yhteisiä asioita ja henkilökohtainen karisma (Bradley 1999, 34–35). Koska vallankäyttö tapahtuu sosiaalisessa suhteessa, resurssit eivät toimi itsestään selvästi vallan resursseina, elleivät myös vallan kohteiden määrittelyt ja uskomukset vallan perustasta toimi siten, että niistä syntyy vallankäyttäjän aikoma vaikutus.

Vallan teoreettista haltuunottoa mutkistaa se, että osa vallan ilmiöistä on tietyllä tavalla piilossa, jolloin ne avautuvat hyvin vaikeasti tarkkailtaviksi ja mitattaviksi. Yksi syy piilossa olemiselle voi olla se, että vallasta on tullut itsestään selvänä ja luonnollisena pidetty asia. Tähän asiantilaan viittaa feministinen tutkimus, joka on nostanut esille patriarkaattikäsitteen avulla vallan rakenteita, jotka säteilevät vaikutuksia miesten ja naisten keskinäisiin suhteisiin yhteiskunnallisen elämän kaikilla alueilla (esim. Kantola 2010; Rantalaiho ym. 1997).

Toinen syy voi olla vallan oleminen kaikkialla, kuten Michel Foucault (1980, 98) esittää omassa tuotannossaan. Foucaultin näkemys on, että valta ei ole vain joidenkin tiettyjen henkilöiden tai instituutioiden käsissä, vaan valtaa on kaikissa sosiaalisissa suhteissa ja myös niillä, joilta vakiintuneen näkemyksen mukaan puuttuvat vallan resurssit.

Petteri Pietikäinen (2010) kirjoittaa *Valta Suomessa* -kirjan johdannossa, että ”valtaa luodaan ja käytetään ihmisten toiminnan tuloksena syntyneessä verkossa, monihaarisessa suhteiden kokonaisuudessa, joka rakentuu neuvotellen ja lobbailen, sopien ja saunoen”. Valtaa luonehtii sekä pysyvyys että liikkuvuus. Valta voi institutionalisoitua ja kiteytyä vallan rakenteiksi ja mekanismeiksi. Nämä vallan rakenteet ovat läsnä ja vaikuttamassa yksittäisissä ihmisten välisissä sosiaalisissa suhteissa. Toisaalta toimintavapaus sosiaalisissa suhteissa ei ole yksinomaan valtarakenteiden säätelemää.

Jotkut tutkijat ovat puhuneet monenlaisen vallan samanaikaisuudesta (Clegg 1989; Hallford & Leonard 2001). Esimerkiksi Stewart Clegg käsittelee valtaa eri tasoilla toteutuvien tapahtumien kautta. Episodin valta toteutuu välittömissä vuorovaikutussuhteissa. Sitä rajaavat tai sille luovat mahdollisuuksia säännöt, käytännöt ja järjestelmätasoiset mekanismit, jotka ovat sinänsä riippumattomia kyseisestä episodista. Ajattelemme, että käsitys monitasoisen vallan samanaikaisuudesta avaa erittelevän näkökulman myös toimijoiden valintamahdollisuuksien ja yhteiskunnan eritasoisten rakenteiden keskinäiseen suhteeseen. Tämä kuuluu toimijuutta käsittelevien teoretisointien ydinkysymyksiin.

Vallan käsitteestä on siis olemassa erilaisia määritelmiä ja tutkimustraditioita, joiden kautta valta näyttäytyy moniulotteisena ja monimuotoisena ilmiönä. Samalla tavalla myös toimijuuden käsite on moniulotteinen, monimuotoinen ja siksi helposti käsistä karkaava ilmiö. Seuraavassa valotetaan lyhyesti erilaisia toimijuuden käsitteen määritelmiä ja lähestymistapoja, joita on esitetty kirjallisuudessa ja aiemmassa tutkimuksessa. Vaikka toimijuudesta on käyty eri tieteenaloilla vilkasta teoreettista keskustelua, toimijuutta koskeva empiirinen tutkimus on toistaiseksi vähäistä.

Toimijuus teorioissa ja käytännössä

Sosiaalitieteissä toimijuus on ollut peruskäsite, kun keskustellaan yhteiskunnan ja yksilön välisistä suhteista. Toimijuus on liittynyt kysymykseen siitä, missä määrin yksilöt ohjaavat toimintaansa omilla valinnoillaan ja missä määrin sosiaaliset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset rakenteet sekä kulttuuriset normit ohjaavat yksilöiden toimintaa. Ääripäissä yksilöiden nähdään olevan joko täysin riippumattomia ja vapaita yhteiskunnallisista rakenteista tai rakenteiden ajatellaan täydellisesti alistavan yksilöt ja estävän heidän mahdollisuutensa toimijuuteen. Näitä ääripäitä on helppo kritisoida (Jyrkämä 2008), joten ne on hylätty melko yksimielisesti. Ajankohtainen käsitys toimijuudesta sijoittuu näiden ääripäiden väliin. Eroja onkin lähinnä siinä, miten toimijuuden ja rakenteiden suhde ymmärretään ja nähdäänkö rakenteet ensisijaisesti rajoitteena vai resurssina.

Yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa ehkä eniten siteerattu toimijuuden määritelmä on Anthony Giddensin (1984) esittämä. Sen mukaan ”toimijuus ilmenee ihmisen teoissa silloin, kun hän olisi voinut toimia myös toisella tavalla ja kun se, mikä tapahtui, ei olisi tapahtunut ilman kyseistä tekoa”. Määritelmään sisältyy ajatus, että toimijuus ilmenee seuraamuksia omaavana, ihmisen intentionaalisenä tekona, ja se ilmenee tilanteessa, jossa olisi ollut mahdollisuus toimia myös toisella tavalla. Teon tarkoituksellisuus ja seuraamus ovat siis välttämättömiä ehtoja sille, että teko ilmentää toimijuutta. Giddens on esittänyt määritelmänsä rakenneteorian yhteydessä, ja hän pohtii laajasti, millainen teon ja sen seuraamuksen suhde tulisi olla, jotta voitaisiin puhua toimijuudesta. Giddensin määritelmän mukainen toimijuus edellyttää, että toimijalla on valtaa ja vapautta (autonomiaa) valita eri vaihtoehtoista. Lisäksi Giddensillä toimijuus liittyy erottamattomasti valtaan: toimijuus merkitsee valtaa (*power to*) vaikuttaa tapahtumien kulkuun.

Giddensin käsitystä toimijuudesta on kritisoitu siitä, että se olettaa ihmisen liian rationaaliseksi ja päämäärähakuiseksi. Tällöin on vaikea selittää sellaisia pitkäkestoisia, ei-tarkoituksellisia toimintoja, joilla on dominovaikutus. Esimerkkinä tällaisesta on teollistumisen vaikutus

ilmakehän lämpenemiseen: ilmakehän lämpeneminen ei ollut tietoista teollistumista koskevissa valinnoissa, vaikka niillä on syy-seuraussuhde. Pohtiessaan tätä määritelmänsä rajoitusta Giddens tulee siihen tulokseen, että intentionaalisuudesta ei voida puhua silloin, jos toimijoilta puuttuu tieto, eikä heillä ole mahdollisuutta vaikuttaa tekojensa seuraamuksiin.

Giddensin määritelmää toimijuudesta on pidetty hyödyllisenä erityisesti toimintatutkimuksessa, jossa on pyritty muuttamaan työyhteisöjen tai organisaatioiden sosiaalisia käytäntöjä (Heiskanen & Leinonen tässä kirjassa; Jyrkämä 2008). Giddensia on kuitenkin kritisoitu siitä, että hän on pelkistänyt rakenteet ja yksilöt tässä hetkessä tapahtuvaksi toiminnaksi (Archer 2001; 2003). Tällöin on mahdotonta tarkastella yhteiskunnallista muutosta.

Brittisiologi Margaret Archer (2000; 2003) sitä vastoin esittää, että rakenteilla ja yksilöillä on oma ominaislaatunsa, jotka tulisi ottaa lähtökohdaksi vuorovaikutuksen analyysissä ja myös toimijuuden määrittelyssä. Archer edustaa kriittiseen realismiin perustuvaa käsitystä todellisuudesta. Hän kritisoi voimakkaasti myös vahvaan sosiaaliseen konstruktionismiin tukeutuvia post-strukturalisteja, jotka tunnustavat ainoastaan sosiaalisen ja diskursiivisen todellisuuden olemassaolon. Tällöin inhimillinen toimijuus voi pelkistyä vain minä-pronominin käytöksi puheessa, jolloin ihmisen käytännöllinen ja ruumiillinen todellisuus unohdetaan. Archer väittää, että koherentti kuvaus toimijuudesta ja sen kehittymisestä voi rakentua vain, jos lähtökohdaksi otetaan ihmisen ruumiillinen ja praktinen todellisuussuhde ja niiden varaan rakentuva, jatkuvuutta omaava käsitys persoonallisesta identiteetistä. Tältä pohjalta Archer ymmärtää *yksilön toimijuuden intentionaaliseksi ja tavoitteiseksi toiminnaksi, jolla on suhteellinen autonomia yksilön minuuden toteuttamisessa*.

Margaret Archer korostaa persoonallisen minuuden ja identiteetin ensisijaisuutta suhteessa sosiaaliseen identiteettiin. Hänen mukaansa ihmisen todellisuussuhteet rakentuvat kolmella eri tasolla: diskursiivisella, käytännöllisellä ja ruumiillisella tasolla. Ajankohtaisessa aikuisen ammatillisia identiteettejä koskevassa tutkimuksessa ja keskustelussa (Billett 2006; Vähäsantanen, Saarinen & Eteläpelto 2010) sekä

naistutkimuksessa on tarkasteltu toimijuuden merkitystä sekä diskursiivisten käytäntöjen ja valtasuhteiden muuttamisessa että oman identiteetin ja subjektiuden rakentamisessa (Eteläpelto, Collin & Saarinen 2007; Fenwick 2006; Hänninen & Eteläpelto 2008; Saarinen 2009).

Naistutkimuksen piirissä toimijuudesta ja sen määrittelystä on keskusteltu vilkkaasti jo pitkään. Vahvaa post-strukturalismia edustavissa määritelmässä toimijuus on usein pelkistetty vain diskursiiviseksi todellisuussuhteeksi. Tätä on kuitenkin viime vuosina kritisoitu yhä enemmän ja toimijuudelle on ehdotettu vaihtoehtoisia määritelmiä. Becky Francis (1999) pohtii, miten kasvatustieteellinen feministinen tutkimus voisi päästä eteenpäin vallitsevasta jälkimodernin relativismista. Samalla Francis myöntää, että jälkistrukturalistinen teoretisointi on ollut hyödyllistä, koska se paljastaa aiemmin näkymättömänä pysyneet diskursiiviset valtarakenteet, jotka eivät ole antaneet subjekteille liikkumavaraa. Foucaultin valta-analyysien pohjalta on tehty näkyväksi, miten valtaa rakennetaan jatkuvasti vaihtuvissa diskursseissa, jotka tuottavat subjektien toimijuutta rajoittavia paikkoja ja asemia. Naistutkimus on myös osoittanut, miten yksipuolinen ja rajoittunut valistuksen rationaalinen ihmiskuva on ollut. Tässä ihmiskuvassa (maskuliininen) järki on erotettu (feminiinisestä) tunteesta ja ruumiillisuudesta.

Toimijuuden rajoitusten tarkastelussa käytetty diskurssianalyysi tarjoaa välineen, jonka avulla on paljastettu ja tehty näkyväksi tukahduttavia ja toimijoiden positioita rajoittavia valtasuhteita työorganisaatioissa (Hökkä, Eteläpelto & Rasku-Puttonen 2009; Hökkä, Vähäsantanen & Saarinen 2010) sekä julkisessa puheessa. Diskurssianalyysia on kuitenkin kritisoitu siitä, että se ei ole kyennyt tarjoamaan alistetuille välineitä, joilla he voivat voimaantua tukahduttavista valtasuhteista (Francis 1999). Diskurssianalyysi ei myöskään tarjoa välineitä, joilla tietynlainen diskurssien luenta olisi oikeutetumpaa kuin joku toinen. Pahimmillaan tällainen täydellinen relativismi voi johtaa jälkimodernin kriitikkojen mukaan poliittiseen nihilismiin ja fatalismiin sekä moraaliseen ja eettiseen halvaantumiseen. Relativismi ei myöskään tarjoa välineitä sosiaalisten käytäntöjen kehittämiseen ja yksilöllisen tai kollektiivisen toimijuuden vahvistamiseen.

Naistutkimuksessa käydyssä keskustelussa on tuotu esille muun muassa Archerin teoretisointiin nojaavia vaihtoehtoisia käsityksiä toimijuudesta. Näiden mukaan toimijuus on nähty välittävänä kategoriana taloudellisten, sosiaalisten ja kulttuuristen (diskursiivisten) rakenteiden sekä identiteettien rakentamisen välillä. Clegg (2006) ja McNay (2004) etsivät toimijuutta ja subjektiutta niin, että he pyrkivät välttämään valistuksen ideaalin mukaista yhtenäistä subjektiutta tai naiiveja yksilöpersoonaan nojaavia käsityksiä. Sen sijaan he sijoittavat toimijan sosiaalisten suhteiden elettyyn todellisuuteen, mikä on läheistä sukua sosiokulttuurisen oppimistutkimuksen piirissä esitetyille käsityksille praktisesta ja tilannekohtaisesta (Holland, Lachiotte, Skinner & Cain 1998) tai suhteisiin (*relational*) liittyvästä toimijuudesta (Edwards 2005).

Toimijuutta koskevassa keskustelussa on keskusteltu viimeisen kymmenen vuoden aikana runsaasti siitä, että toimijuuteen tulisi liittää ajallinen ulottuvuus. Emibayer ja Mischer (1998) kritisoivat aiempaa toimijuutta koskevaa teoretisointia juuri ajallisen ulottuvuuden puutteesta. Heidän määritelmässään ”toimijuus on toimijan ajallisesti rakentunutta liittymistä erilaisiin rakenteellisiin ympäristöihin ja toiminnan ajallisesti vaihteleviin konteksteihin jotka – tavan, mielikuvien ja arvioinnin kautta – sekä uusintavat että muokkaavat noita rakenteita vuorovaikutuksessa niihin ongelmiin, jotka nousevat muutuvista historiallisista tilanteista”. Tavat nousevat menneisyydestä, arvoinnit kehkeytyvät nykyisyydestä ja mielikuvat suuntaavat tulevaisuuteen. Tässä toimijuuden määritelmää laajennetaan nykyhetken arvoinnista ja valinnoista sekä tulevaisuuteen tähtäävistä tarkoituksista myös ”menneisyydestä nouseviin tottumuksiin”, jotka eivät ole suinkaan pelkästään Giddensin tai Archerin kuvaamia tavoitteellisia ja tarkoituksellisia toimintoja.

Myös tässä kirjassa toimijuus on ymmärretty ajallisesti monitahoisena. Esimerkiksi Pia Silvennoisen kuvaamassa ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien toimijuudessa on kyse ihmisten elämänsisäntään perustuvasta tavasta ja tapaisuudesta sekä pitkän työkokemuksen pohjalta rakentuneesta ammatillisesta identiteetistä, josta henkilöt pyrkivät pitämään kiinni passiivisen vastarinnan avulla.

Ajallisen ulottuvuuden ottaminen mukaan toimijuuden määrittelyyn on ollut taustalla myös sellaisissa aikuiskasvatuksen kannalta merkittävässä toimijuuden määritelmässä, joissa puhutaan elämäntoimijuudesta (*life course agency*). ”Elämäntoimijuus on ymmärretty subjektin yritykseksi vaikuttaa ja muokata omaa elämäänsä pitkällä tähtäimellä” (Biesta & Tedder 2007; Hitlin & Elder 2007). Se sisältää toiminnan, jolla on pitkäkestoiset seuraukset, kuten koulutusalan, asuinpaikan tai elämäntoimijuuden valinnan. Elämäntoimijuuteen on liitetty myös uskomukset, jotka koskevat kapasiteettia saavuttaa omaan elämäntoimijuuteen kuuluvia tavoitteita. Hiltin ja Elder katsovat, että elämäntoimijuus ilmenee kolmella eri tavalla:

- kapasiteettina, joka liittyy identiteettisitomusten voimaan (mitä vahvemmat identiteettisitomukset, sitä vahvempi kapasiteetti)
- vastarintana ja
- muutoksena, joka ilmenee kykynä tehdä valintoja elämäntoimijuuden käännekohtissa.

Henkilötasolla elämäntoimijuus näkyy kyvyssä muodostaa ja tavoitella elämän suunnitelmia. Tällaista toimijuutta harjoitetaan, kun toimitaan tulevaisuuden etäisten aikahorisonttien suuntaisesti. Henkilön identiteetti kietoutuu elämäntoimijuuteen siten, että hänen kuvittelemansa mahdolliset tulevat minuudet motivoivat nykyhetken toimijuuteen liittyviä valintoja ja tekoja. Tämä merkitsee yksilön kykyä orientoitua kohti pitkän tähtäimen tuloksia. Henkilöiden päätökset ja siirtymät elämän käännekohtissa osoittavat, millä tavalla yksilöt ovat aktiivisia toimijoita muokatessaan elämäntoimijuuttaan monien rajoitteiden kentässä.

Empiiristen tutkimusten mukaan elämäntoimijuus liittyy vahvasti henkilön käsityksiin omasta pystyvyydestään (*self efficacy*), suunnittelukompetenssiin, optimismiin ja kykyyn ylläpitää useita identiteettejä. Elämäntoimijuuden on havaittu olevan yhteydessä myös parempaan terveyteen ikääntyessä. Näiden yhteiseksi selittäjäksi on tosin oletettu sellaisia toimijuuden resursseja, kuten sosiaalisten

verkostojen jatkuvuus ja pysyvyys sekä henkilön asenteet ja vuorovaikutustavat.

Edellä esitetyistä toimijuuden ja vallan määrittelyistä voidaan tehdä johtopäätös, että toimijuutta ja valtaa tulisi tarkastella aina kontekstuaalisina ja kohteellisina ilmiöinä. Lisäksi pitää ottaa huomioon, millaisesta toimijuudesta ja vallasta on kulloinkin kyse, mihin tarkoituksiin niitä käytetään ja millaisilla resursseilla ja rajoitteilla ne toteutuvat. Tässä kirjassa vallan ja toimijuuden eri muotoja tarkastellaan aikuisten keskeisillä elämäkentillä: koulutuksessa ja työssä.

Seuraavassa esitellään lyhyesti, miten kirjan eri luvuissa problematisoidaan valtaa ja toimijuutta ja millaisissa tilanteissa ja ympäristöissä niitä on tarkasteltu. Loppuluvussa palataan siihen, millaisia mahdollisuuksia, tiloja ja toisin toimimisen paikkoja eri kirjoittajat ovat löytäneet aikuisten koulutuksen ja työelämän kentiltä.

Kirja jakautuu kolmeen osaan, joista ensimmäisessä tarkastellaan toimijuutta ja valtaa koulutuksessa. Toisessa osassa näköalapaikkana ovat työorganisaatiot ja kolmannessa osassa huomio kohdennetaan toimijuuden tilojen etsintään sekä työssä että koulutuksessa. Ensimmäisessä osassa tuodaan esille aikuisten kokemuksia koulutuksesta ja siihen liittyvistä odotuksista sekä koulutusjärjestelmän tarjoamia rakenteellisia ehtoja oppimisen ja oman identiteetin rakentamiseen. Sen luvuissa käsitellään myös elinikäisen oppimisen ajatusta ja julkista yhteiskunnallista keskustelua koulutuksesta.

Artikkelit

Ensimmäisen osan avaa *Katri Komulaisen* ja *Päivi Siivosen* artikkeli. Siinä kuvataan, miten vahvasti aikuisten omakohtaiset käsitykset itsestään oppijana ja sukupuoleen liittyvänä toimijana vaikuttavat heidän halukkuuteensa kouluttautua aikuisena. Komulainen ja Siivonen huomauttavat, että yksilöiden itseä koskevilla käsityksillä on entistä voimakkaampi merkitys siinä, miten he rakentavat omaa koulutus- ja työuraansa. Artikkelin lähtökohtana on kriittinen pohdinta elinikäisen oppimisen ideologiasta, jonka mukaan oikean asenteen ja motivaation

omaavat aikuiset ovat kykeneviä oppimaan kaikissa elämäntilanteissa ja elämänvaiheissa. Komulaisen ja Siivosen haastattelemat aikuiset kuitenkin kertovat, miten voimakkaasti heidän omakohtaiset koulukokemuksensa ovat vaikuttaneet heidän käsityksiinsä omista kyvyistään ja identiteetistä.

Heikki Silvennoisen luvussa koulutukseen liittyvää valtaa tarkastellaan Foucaultilta peräisin olevan hallintavallan käsitteen näkökulmasta. Luvussa etsitään vastauksia kysymykseen, miten julkista valtaa käytetään koulutuksessa ja miten hallintavalta vaikuttaa koulutuksen kautta. Tavoitteena on purkaa ja tehdä näkyväksi koulutukseen ja elinikäiseen oppimiseen liittyviä itsestään selvinä pidettyjä käsityksiä ja osoittaa, miten koulutususkoa tukevat käsitykset palvelevat julkisen vallan hallintatarpeita. Aikuiskoulutuksella on ollut erityinen merkitys työttömyyden haittavaikutuksia lieventävässä työvoimapolitiikassa, jossa työvoimapoliittinen aikuiskoulutus on nähty välittömänä ja nopeavaikutteisena keinona hallita työttömyyttä. Samalla työvoimapoliittinen koulutus on merkittävästi vaikuttanut siihen, miten työttömät rakentavat käsitystä itsestään ja asemastaan ja miten he toimivat työttömän roolissaan. Silvennoisen mukaan hallinnon onnistumisesta kertoo se, miten valtiovalta kykenee tuottamaan toivottua käyttäytymistä omista lähtökohdistaan ja omia intressejään toteuttavien autonomisten toimijoiden valintojen kautta.

Risto Rinne ja *Tero Järvinen* tarkastelevat luvussaan koulutuspolitiikan ja nuorten elämänpolkujen muutoksia. Tarkastelun taustalla on tutkimuksissa esiin tullut havainto, että koulutusjärjestelmillä ja koulutuspolitiikalla on merkittävä yhteys oppimistulosten lisäksi myös nuorten koulutus- ja elämänpolkujen muotoutumiseen. Erilaiset koulutusjärjestelmät tuottavat omanlaistaan yhteiskunnallista menestymistä ja syrjäytymistä. Rinteen ja Järvisen luku kiinnittyy kansainväliseen keskusteluun nuorten syrjäytymisestä sekä nojautuu Euroopan maita vertaileviin tutkimushankkeisiin.

Vuoden 2000 perustuslakiuudistus sisälsi joitakin aikuiskoulutuskenttää koskettavia merkittäviä muutoksia. Laissa säädetään oppivelvollisuusiän ylittäneiden sivistyksellisten oikeuksien turvaaminen julkisen vallan tehtäväksi. Hieman epämääräisen *julkisen vallan* käsi-

tettä perusteltiin lakia laadittaessa sillä, että perusoikeuksien velvoittamia tahoja ovat valtion viranomaisten ohella useat muutkin tahot useilla eri hallinnon tasoilla. *Päivi Gyntherin* luku tarttuu siihen hallintorakenteiden viidakkoon, joka säätelee ja hoitaa aikuiskoulutuksen toteuttamista. Erityisenä tarkastelunäkökulmana luvussa on selkiyttää, mitä perustuslakiin otettu käsite *julkinen valta* merkitsee aikuiskoulutuksen kentällä.

Kirjan toinen osa suuntaa huomion työorganisaatioihin. Analyysin kohteena ovat sekä viralliset että epäviralliset vallan näyttämöt työelämän arjessa, ja niiden rajaamat ja avaamat toimijuuden mahdollisuudet. Avauslukuna on *Anu Järvensivun* tutkimus, joka kuvaa työpaikan epävirallista organisoitumista. Hän tarkastelee tätä organisoitumista peleinä, joilla on suuri merkitys työtekijöiden kokemalle työteon mielekkyydelle ja työn sujuvuudelle, jopa suurempi merkitys kuin työn virallisella organisoinnilla. Nämä pelit ja epäviralliset käytännöt rikkovat Järvensivun mukaan kuvaa työpaikoista harmonisina ja rationaalisina yhteisinä, koska ne tuovat esiin vastarintaa ja myös valtasuhteita. Hänen mukaansa näitä pelejä ei tulisi nähdä pelkästään harmonian rikkojina, vaan työntekijöiden toimijuuden näyttämöinä.

Epävirallisen diskursiivisen vallan ilmentymiä hierarkkisessa sairaalaympäristössä kuvataan *Teppo Sintosen, Kaija Collinin, Susanna Paloniemen* ja *Tommi Auvisen* kirjoittamassa luvussa. Kirjoittajat kysyvät, kuinka diskursiivinen valta on yhteydessä työssä oppimiseen leikkaussalissa tehtävässä työskentelyssä, joka on moniammatillista lääkärien ja hoitajien yhteistyötä. Lähtökohtana on oletus, että työssä oppimista tapahtuu valtasuhteiden ja toiminnan välisessä sosiaalisessa ja kulttuurisessa tilassa. Valta nähdään upotettuna oppimistilanteisiin ja tutkijat kysyvät, kuinka diskursiivinen valta ja työssä oppiminen kietoutuvat toisiinsa erilaisissa työtilanteissa. Työskentelyä leikkaussalissa tutkittiin etnograafisesti varjostamalla, nauhoittamalla puhetta erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa sekä haastattelemalla leikkaussalissa työskenteleviä hoitajia ja kirurgeja. Löydöksinä tutkijat kuvaavat kolme erilaista episodista leikkaussalissa tehtävästä työstä, jotka havainnollistavat erilaisia diskursiivisen vallan muotoja.

Johtajuutta on viime vuosina tutkittu menestyvän työyhteisön yhtenä määrittäjänä. Tutkimustieto hyvästä johtajuudesta ja johtamistavasta on kuitenkin rajallista. Vieläkin rajallisempaa on *Sinikka Pesosen* ja *Marja Erikssonin* mukaan tieto ja tutkimukset huonosta johtajuudesta tai johtajuuteen lähtökohtaisesti liittyvästä mahdollisuudesta käyttää valtaa. Pesonen ja Eriksson pyrkivät luvussaan tekemään näkyväksi johtajuuteen liittyvää pelkoa. He kysyvät myös, miten pelkäämisen ja pelottelun tarinat näyttäytyvät moraalisen sopimuksen viite-kehyksessä.

Aini-Kristiina Jäppinen, Kaisa Kiuttu ja Johanna Pöysä-Tarhonen ovat kiinnostuneita jaetusta pedagogisesta johtajuudesta. Analyysin kohteena on tyypillinen ison koulutuskuntayhtymän koulutusorganisaation muutosvaihe, jossa on haastateltu ammatillisen koulutusorganisaation rehtoria oppilaitoksen toiminnasta ja sen johtamisesta. Haastatteluaineiston analyysissa hyödynnetään kriittistä diskurssi-analyysia ja tavoitteena on saada näkyville jaetun vallan konkreettisia ilmenemismuotoja.

Jouko Nätin, Merja Kauhasen, Joonas Miettisen ja Katri Siposen kirjoittamassa luvussa tarkastellaan, kuinka osa- ja määräaikaiset työntekijät pääsevät osallisiksi työnantajan tarjoamista koulutusmahdollisuuksista ja millaiset ovat heidän mahdollisuutensa kehittyä työssä sekä vaikuttaa työhönsä. Aiempi tutkimus viittaa siihen, että yhtäältä määräaikaiset työntekijät ovat huonommassa asemassa kuin pysyvät työntekijät ja toisaalta siihen, että osa-aikaiset ovat huonommassa asemassa kuin kokoaikaiset. Tarkastelu pohjautuu Tilastokeskuksen laajoihin haastatteluaineistoihin, joiden pohjalta on mahdollista saada myös kehitysnäkymä aikaväliltä 1977–2008. Aikaisemmissa tutkimuksissa ajallisia muutoksia on tarkasteltu varsin harvoin ja tutkimus osoittaa, että kehityskulku ei ole yksioikoinen ja ristiriidaton.

Kirjan kolmas osa käsittelee toimijuuden tilojen etsintää työssä ja koulutuksessa. Kiinnostuksen kohteina ovat sekä työelämässä tarjoutuva liikkumatila arkityön suorittamiseen tai kehittämiseen ja ihmisten omat elämäkokemukset sekä yhteiskunnallinen tausta toimijuuden ehtoina. Kolmannen osan ensimmäisessä luvussa *Minna Leinonen* ja *Tuula Heiskanen* etsivät keinoja edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa työelämässä. Tätä varten he kokeilivat Pohjoismaissa jo 1990-luvulla

kehitettyä ja toimintatutkimuksellisenä käytäntönä tunnettua työelämän kehittämiseen tarkoitettua työkonferenssimenetelmää. Pyrkimyksenä oli luoda keskustelufoorumi, joka tarjoaisi työntekijöiden ja johdon yhteistyölle dialogisen ja osallistavan foorumin, jonka tavoitteena on edistää työpaikan diskursiivista demokratiaa. Leinosen ja Heiskasen artikkeli tarkastelee, miten menetelmää voi soveltaa nimenomaan sukupuolten tasa-arvon edistämiseen, mikä on jäänyt katvealueelle menetelmän tähänastisissa sovelluksissa.

Marjo Vuorikosken kirjoittama luku kiinnittyy uuteen luokkatutkimukseen, kuten myös *Komulaisen* ja *Siivosen* kirjoittama kirjan avausartikkeli. Vuorikoski tarkastelee kasvatustieteiden tohtoreiden kulttuurisia erontekoja ja heidän omaan arvoonsa, arvottamiseen ja vierauteen liittyviä kokemuksiaan akateemisessa maailmassa. Vuorikosken artikkelissa pohditaan kulttuuristen taustojen eroista johtuvaa vierautta sekä sukupuoleen ja ikään liittyviä kokemuksia.

Managerialistinen kehittämistyö on yleistynyt 1990–2000-luvuilla, joten se on rakentunut rinnakkain elinikäisen oppimisen ideologian ja oppimisyhteiskunnan ideaalin kanssa. *Kristiina Brunila* ja *Ulpukka Isopahkala-Bouret* huomauttavat, että managerialistinen kehittämistyö voidaan nähdä myös vallan muotona, mutta kehittämistyötä ja sen seurauksia on tarkasteltu melko vähän vallan ja toimijuuden näkökulmista. Brunila ja Isopahkala-Bouret lähtevät luvussaan tunnistaman ja sanallistamaan, miten tällainen vallan muoto säätelee julkisen sektorin projektimuotoista kehittämistyötä tekevien ihmisten olemista ja tekemistä.

Piia Silvennoisen luku käsittelee ikääntyvien pitkäaikaistyöttömien kokemuksia ohjaavasta koulutuksesta. Hänen haastattelemansa ihmiset kuuluvat siihen sukupolveen, joka pitää koulutusta välineenä ja työtä elämän sisältönä. Heidän kohdallaan työttömyys on katkaissut normaalin elämänkulun ja tilalle on tullut eräänlainen varuillaanoloelämänkulku, jossa vuorottelevat työttömyys, työllisyys ja koulutukset. Luvussa pohditaan, millaista toimijuutta tällaiset elämäolosuhteet mahdollistavat.

Lähteet

- Allen, A. (2005) Feminist perspectives on power, Stanford encyclopedia of philosophy. plato.stanford.edu/entries/feminist-power/. Luettu 24.11.2010.
- Archer, M. (2000) Being human: The problem of agency. Cambridge: Cambridge University Press.
- Archer, M. (2003) Structure, agency and the internal conversation. Cambridge: Cambridge University Press.
- Billett, S. (2006) Relational interdependence between social and individual agency in work and working life. *Mind, Culture, and Activity* 13(1), 53–69.
- Biesta, G. & Tedder, M. (2007) Agency and learning in the lifecourse: Towards an ecological perspective. *Studies in the Education of Adults* 39(2), 132–149.
- Bradley, H. (1999) Gender & power in the workplace – Analysing the IMPACT of economic change. Basingstoke: MacMillan Press.
- Clegg, S.R. (1989) Frameworks of power. London, Newbury Park, New Delhi: Sage Publications.
- Clegg, S. (2006) The problem of agency in feminism: A critical realist approach. *Gender and Education* 18(1), 309–324.
- Dahl, R. (1957) The concept of power. *Behavioral Science* 2, 201–205.
- Ecclestone, K. (2007) Editorial – An identity crisis? Using concepts of ‘identity’, ‘agency’, and ‘structure’ in the education of adults. *Studies in the Education of Adults* 39(2), 121–131.
- Edwards, A. (2005) Relational agency: Learning to be a resourceful practitioner. *International Journal of Educational Research* 43(3), 168–182.
- Emirbauer, M. & Mische, A. (1998) What is agency? *American Journal of Sociology* 103(4), 962–1023.
- Eteläpelto, A., Collin, K. & Saarinen, J. (toim.) (2007) Työ, identiteetti ja oppiminen. Porvoo: WSOY.
- Foucault, M. (1980) Power/knowledge. Selected interviews and other writings 1972–1977. New York: Pantheon Books.
- Giddens, A. (1984) The constitution of society: Outline of the theory of structuration. Berkeley C.A.: University of California Press.
- Gordon, T. (2008) Toimijuuden käsitteen dilemmoja. Teoksessa Meurman-Solin, A. & Pyysiäinen, I. (toim.) *Ihmistieteet tänään*. Tampere: Gaudeamus, 114–130.
- Halford, S. & Leonard, P. (2001) Gender, power and organisations. Basingstoke: Palgrave.
- Hitlin, S. & Elder, G.H. Jr. (2007) Time, self and the curiously abstract concept of agency. *Sociological Theory* 25(2), 170–191.

Holland, D., Lachiotte, W., Skinner, D. & Cain, C. (1998) *Identity and agency in cultural worlds*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Hänninen, S. & Eteläpelto, A. (2008) Promoting professional subjectivities and personal agency at work: The long-term influences of an empowerment programme. Teoksessa Billet, S., Harteis, C. & Eteläpelto, A. (toim.) *Emerging perspectives of workplace learning*. Rotterdam: Sense Publishers, 97–112.

Fenwick, T. (2006) Escaping/becoming subjects: Learning to work the boundaries in a boundaryless work. Teoksessa Billett, S., Fenwick, T. & Somerville, M. (toim.) *Work, subjectivity and learning*. Dordrecht: Springer, 21–36.

Francis, B. (1999) Modernist reductionism or post-structuralist relativism: can we move on? An evaluation of arguments in relation to feminist educational research. *Gender and Education* 11, 381–393.

Hökkä, P., Eteläpelto, A. & Rasku-Puttonen, H. (2009) Recent tensions and challenges in teacher education as manifested in curriculum discourse. *Teaching and Teacher Education* 26(4), 845–853.

Hökkä, P., Vähäsantanen, K., & Saarinen, J. (2010) Toimijuuden tilat ja tunnot – opettajien muuttuva työ koulutusorganisaatiossa. Teoksessa Collin, K., Paloniemi, S., Tynjälä, P. & Rasku-Puttonen, H. (toim.) *Luovuus, identiteetti ja asiantuntijuus – Koulutuksen ja työelämän näkökulmia*. Helsinki: WSOYpro, 141–159.

Jyrkämä, J. (2008) Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehyykseksi. *Gerontologia* 4, 190–203.

Kantola, J. (2010) Sukupuoli ja valta. Teoksessa Saresma, T., Rossi, L.-M. & Juvonen, T. (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino, 78–87.

Lempiäinen, K. (2009) Euroopan unionin koulutuspolitiikka ja kysymys sukupuolisesta toimijasta. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. & Saarinen, J. (toim.) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 41–70.

McNay, L. (2004) Agency and experience: Gender as a lived relation. Teoksessa Adkins, L. & Skeggs, B. (toim.) *Feminism after Bourdieu*. Oxford: Blackwell, 175–193.

Minzberg, H. (1983) *Power in and around organizations*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.

Ojala, H., Palmu, T., & Saarinen, J. (toim.) (2009) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino.

Pietikäinen, P. (2010) Johdanto: Epäilyttävä, houkutteleva valta. Teoksessa Pietikäinen, P. (toim.) *Valta Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, 7–18.

Rantalaiho, L., Heiskanen, T., Korvajärvi, P. & Vehviläinen, M. (1997) Studying gendered practices. Teoksessa Rantalaiho, L. & Heiskanen, T. (toim.) *Gendered practices in working life*. London & New York: MacMillan Press, 3–15.

Russell, B. (2004) *Power*. London & New York: Routledge.

Saarinen, J. (2009) Tutkijanaisten toimijuus yliopistossa. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T., & Saarinen, J. (toim.) Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa. Tampere: Vastapaino, 210–230.

Satka, M. & Moilanen, J. (2004) Lasten mukaan ottamisen ja poissulkemisen paikat – suoma-laisten sukupolvisuhteiden siirtymät ja lasten asema. Teoksessa Helne, T. & Hänninen, S. & Karjalainen, J. (toim.) Seis yhteiskunta – tahdon sisään! Jyväskylä: SoPhi, 125–148.

Wray, S. (2004) What constitutes agency and empowerment for women in later life? *The Sociological Review* 52(1), 22–38.

Wrong, D.H. (1980) *Power: Its forms, bases and uses*. New York: Harper & Row.

Vähäsantanen, K., Saarinen, J. & Eteläpelto, A. (2009) Between school and working life: Vocational teachers' agency in boundary-crossing settings. *International Journal of Educational Research* 48, 395–404.

Ylikoski, P. (2000) Onko valta kyvykäs? Teoksessa Räikkä, J. & Wennberg, M. (toim.) *Mitä on valta?* Kuopio: Unipress, 13–34.